

BOHUMIL HRABAL ÉS AZ IRODALMI LEVÉL MINT MŰFAJI KÍSÉRLET

Vannak korok, amelyek kedveznek az irodalmi levél műfajának: ezekben a korokban annyi közösség minden bizonnyal kimutatható, hogy az ember egyéni és társadalmi létének olyan kölcsönhatása, a magánélet és a társadalmi szféra olyan együttállása jön létre, amelyet Stefan Zweig nyomán nevezhetünk „csillagórának”, a görögök nyomán pedig kairosznak, azaz olyan kegyelmi időnek, amelyben kivételesen mind a közösség, mind az egyén igényt tart a másik közlésére, és készséget mutat annak befogadására. Bohumil Hrabal egyéni és a csehek nemzeti sorsa így fonódott össze – nem egyedüli művész és egyetlen nép példajaként Közép-Európában – 1989–90-ben. Bohumil Hrabal egész addigi élete ugyanis a kispad jegyében telt, évtizedeken át a „pálya szélére szorulva” figyelte a cseh irodalmi élet mérkőzéseit, és mivel a játék szemmel láthatólag nem kötötte le a nézők figyelmét, hát ahhoz a módszerhez folyamodott, amely már kisiskolás korában is jól bevált: mulattatni kezdte osztálytársait, hogy elnyerje jóindulatukat. Néhány év-

vel később, amikor apjával a Nymburk környéki vendéglőket járta, a kocsmák törzsközönségét szórakoztatta hasonlóképpen történeteivel. A létező szocializmus hosszú évtizedeiben pedig az irodalmi élet pályájának partvonalá mögül az irodalmi mérközést figyelő nagyközönséget bővölte el mesterségbeli tudásával, amely a kivételes produkciót jutalmazva kifütyülte a rossz mérközést, s Hrabalt hozta játékba. Hrabal a közönség körében aratott sikereinek köszönhetően, hogy vigaszágon mégiscsak bejutott a döntőbe. Az olvasók kegyeiből azonban könnyebb részesülni, mint birtokolni azokat: amint Laclos méltán híres Veszedelemes viszonyok című levélregényéből és a belőle készült filmből is kiderül, a szép és elkényeztetett hölgyek szeszélyesek, akár az önsorsrombolás démonát is készek szabadjára eresztetni, ha a szerelem művészetéről van szó. Nem kevésbé bizonyult szeszélyesnek az irodalmi közönség sem – mire Hrabalnak lehetősége nyílt volna, hogy élvezze jól megérdemelt írói sikerének gyümölcseit, mire átszakíthatta volna a célszalagot, azt odébb vitték, elrántották az orra elől, más pályán más célokat jelöltek ki. Az örökifjú nagyközönség egyre nehezebben viselte az idős író rigolyáit, a koros szerelmes önisméltléseit, a „levitézett” öregúr gyakran helytelenített megnyilvánulásait. Hraballal Aphrodité űzte szeszélyes

játékát, s az író mi mást tehetett – kutyaharapást szőrével –: az önmaga kreálta szerelemben keresett vigaszt. Ehhez nyújtott segítséget pusztán léteével April Clifford kisasszony, amerikai bohemista, aki Hrabal művészetét kedvéért tanult meg csehül. April Áprilkává, az ifjúkori szerelem tündéri múzsájává vált, aki Hrabal számára megtestesítette az ideális közönséget, az Olvasót. Ez az ideális Olvasó Hrabal számára feminin fenomen: a tökéletes be- és elfogadót jelentette az író és egyszersmind a férfi számára: a kritika nélkülit, akinek úgy és azt írhatott, ahogy és amit akart, s aki – reményei szerint – kellő megértéssel viseltetett minden öregséggel járó személyes és művészi hibájára.

E levelek címzettje tehát olyan személy, aki egyrészt bizalmas viszonyban áll az íróval (bár ez a bizalmasság egyoldalú, és inkább a nagypapa és unoka bensőséges kapcsolatát idézi), másrészt azonban kívülálló is, már csak a nemzetiségi hovatartozás okán is, aki ezért egy idős és tapasztalt férfi vezetésére szorul, s akinek olykor megmagyarázhatók látszólag nyilvánvaló, magyarázatra nemigen szoruló dolgok is.

A levelek csupán szűkszavúan utalnak a ketjük közötti kapcsolatra, annak jellegére és tartalmára, nem szerelmes levelekről van tehát szó a szó szoros értelmében, amelyekből a szerelem

érzésén és természetén kívül általában két ember egyénisége, portréja is kirajzolódik. A vonalak sokkal inkább önarcképpé rendeződnek olyan autoportrévá, amely rembrandtian kegyetlen módon szól saját öregedéséről, ám amely ugyanakkor őszintesége révén magában hordozza a megbocsátás és szeretet lehetőségét is, hiszen akárhogy is, isteni teremtmény az ember (meg Hrabal szerint az állat is), amely még a maga romlandóságában is sok mindent őriz a teremtő szépség erejéből. E vonások azonban az isteni ecset nyomán kívül magukon viselik az esendő ember tulajdonságait is: ez az ember be meri vállalni, hogy megalázkodott az őt fenyegető hatalom előtt (Totális félelmek), hogy rettegésében és öregségében telecsinálja a nadrágját, és nyilvános vécében kell kimosnia (Mesüge Stunde), vállalja, hogy magányában az animalitás szintjére redukálta társas kapcsolatait, s csak az állatok nyelvén hajlandó kommunikálni (Cassius emigrációban és egyéb macskatörténetek).

Ebben a helyzetben a levelek címzettjének, bár létező személyről van szó, nincs esélye az imaginárius-kommunikációs csatorna kétirányúvá tételére: az ismeretlenség homályában marad, ő a „lélekvezető”, a „halhatatlan kedves”. Hrabal éppoly keveset árul el „kedves Áprilkájáról”, mint Mikes Kelemen „édes Nénjéről”. E levelek

távol állnak a laclos-i típusú XVIII. századi francia társasági levélregénytől, amely a személyek egymásban való kölcsönös tükröztetésének bonyolult optikai rendszerével képes volt komoly cselekmény- és jellemábrázolásra. Az Áprilka-levelekben epizódszerű történetek rendeződnek a hrabali elbeszélés törvényszerűségei alapján narratív füzerekké, és tükrörendszer híján az egyirányú megvilágításból egyetlen portré körvonalai rajzolódnak ki: az íróé.

Áprilka e levelek álcímzettje, mert az állevelek hozzá, de nem neki íródtak, s a levelek nem ketten viszonyát, hanem inkább más dolgokat vesznek górcső alá. Az Áprilka-levelek tulajdonképpen egy nagy belső monológ utolsó bekezdése, azé a monológé, amely Hrabal írói pályája elején vette kezdetét, magában foglalta a művész gyermek- és ifjúkorát, szólt a háború és a kommunizmus évtizedeinek gyötrelmeiről, s a bulovkai kórház egyik kórtermének ablakában ért véget. Írói életmonológáról van szó, ezért e levelek, akárcsak Bohumil Hrabal többi prózai műve, magukon viselik az irodalmi életmű legfőbb jellegzetességeit.

E jellegzetességek egyike az a fajta írástechnika, amely az irodalmi szürrealizmus vívmányaként honosodott meg a huszadik századi európai művészetben, s amely a teljes hrabali életművet

átfogta és átszötte A szép Poldi című korai poémától és A ház, amely villámmal frissítette magát című prózától kezdve az életmű csúcsait jelentő Zajos magányon és Ófelsége pincére voltam című regényeken keresztül egészen az Áprilka-levelekig. Az úgynevezett automatikus írásról van szó, amely tér- és időbeli kauzalitás helyett egyfajta asszociatív alkotási módszert érvényesít az elbeszélésben. A tudatosság szerepének csökkentésével a tudattalan tartalmak szabadabban, a tudatos ellenőrzése nélkül találnak utat a szép-irodalmi műbe, amely ezáltal hitelesebb és valószínűsőbb, mint a hiteles és valószínű – így az elmélet megalkotói. A kezdeti kísérletek után azonban (magyarul lásd a Skizofrén evangélium című kötet elbeszéléseit) Hrabal az alkotói tudatosság módszerével ötvözte az automatikus írást: ez utóbbi diktálta szavakat, kifejezéseket, mondatokat és költői képeket más, az európai avantgárdtól kölcsönzött módszerrel, a montázs-technikával szabdalta szét, majd a kollázs segítségével rendezte újra össze – immár a narráció szabályainak maximális figyelembevételével. Ezért aztán a hrabali elbeszélés, legyen az akár regény, akár elbeszélés, akár levél, kitűnik szerkesztése pontosságával, kiszámítottságával, amely a linearitás egyhangú kérlelhetetlenségét, a történetek epizódyszerű egymás mellé rendelt-

ségét a saját farkába harapó kígyó képével oldja a világmindenséget idéző, körkörös szerkesztett-szerű harmóniává e téren oly kiváló mesterek nyomán haladva, mint az általa oly sokat idézett Lao-ce. Így fogja egységbe az invocáció, a múzsza megszólítása és a tőle való búcsúzás az Áprilka-levelek legfontosabb témáit: az egyén magányát, szorongását és a közösségi tettekben való feloldódási vágyát (lásd a bársonyos forradalomról szóló leveleket: Nyolc és fél, Az aranyág), az ember és az állat együttélésének és egymásra utaltságának szükségességét (A homokszínű kandúr) és a totalitárius rezsim és az ember viszonyát (Totális félelmek). A levelek külön csoportját alkotják az úgynevezett élmény-levelek, amelyek az író egy-egy útjáról készült beszámoló: Hrabal számára az utazás, a térben való mozgás mindig is az emberi kapcsolatok változatosságát és a tapasztalatszerzés lehetőségét jelentette. Vasútpálya-felügyelőként, kereskedelmi utazóként azonban elsősorban az emberek érdekelték, az emberi sorsok izgatták – itt közölt úti beszámolóit ezzel szemben inkább anekdoták az író Capri szigetén vagy Nagy-Britanniában tett látogatásairól: szép tájak, izgalmas városok, utazás a kultúrhistóriában, ám az ember rajtuk többnyire apró, elnagyolt, kidolgozatlan figura csupán. Úgy látszik, ezek az élmények már túl kései ins-

pirációt jelentettek Hrabalnak ahhoz, hogy szer-
vesen beépüljenek az írói életműbe – kristályos
zárványokként azonban oly maradéktalanul él-
vezhető párlatot adnak, mint a jégbor, amelyhez
a fagyott fürtöket télen szüretelik.

Hrabal a kilencvenes években az Áprilka-le-
veleken kívül írt még néhány jelentős filozófiai-
egzisztencialista tartalmú elbeszélést, ám alkotói,
szellemi és pszichés erejének végén járt. Ebben a
lelkiállapotban vetett számot életével, végezte el
„nyilvános gyónás”-át. A gyónás címzettje Ápril-
ka, ám a gyónás nemcsak e papnő, hanem na-
gyobb közösség, a cseh nemzet, a kelet-közép-
európai népek előtt zajlik – Hrabal nem titkolja
célját: a személyes kegyelem elnyerésén kívül ne-
künk, akik még itt tartózkodunk egy ideig, okul-
nunk illene belőle.

Kiss Szemán Róbert